

Bədii ədəbiyyatda təbiət mövzusunun tədrisi: müasir problemlər və yanaşmalar

Ramiz Qasimov¹

XÜLASƏ

Məqalədə ədəbiyyatın tədrisi prosesində təbiət mövzusunun müasir tələblər kontekstində öyrənilməsi ilə bağlı aktual problemlər və əsas aspektlər araşdırılmışdır. Mövzunun aktuallığı onunla əsaslandırılır ki, ədəbiyyatın tədrisində təbiət mövzusu uzun bir inkişaf yoluna malik olsa da, bədii faktlardakı gerçək ideyalar və müşahidələr əksər hallarda ideoloji istiqamətin təsiri altında izah olunmuşdur. Halbuki müasir dövrdə baş verən hadisələr onu göstərir ki, ədəbiyyatın tədrisi nə qədər insan şəxsiyyətinin formalaşdırılması baxımından zəruridirsə, təbiətə münasibət məsələsinin də insanın və ümumən varlığın tərkib hissəsi olaraq öyrədilməsi və təlqin edilməsi məsələsi bir o qədər aktual və əhəmiyyətlidir. Tədqiqat zamanı analiz, sintez, müqayisə və digər elmi-metodoloji yanaşmalardan istifadə edilmiş, əsaslı elmi nəticə və qənaətlər əldə olunmuşdur. Məqalədə göstərilir ki, global iqlim dəyişiklikləri, onların doğurduğu fəsadlar və bu problemlərə qarşı birgə mübarizə çağırışları, o cümlədən Azərbaycanda keçirilən COP29 beynəlxalq tədbirinin müəyyən etdiyi hədəflər, ədəbiyyatın tədrisində də yeni məzmun və tələblərin formalaşmasını zəruri edir. Bu baxımdan, bədii ədəbiyyatda təbiət mövzusunun tədrisi müasir standartlara uyğun şəkildə yenidən qurulmalıdır. Nəticə olaraq vurğulanır ki, təbiətə münasibət yalnız onu sevməklə məhdudlaşmamalı, insanın özünü təbiətin bir parçası kimi dərk etməsi, təbiətin taleyini insanın taleyi ilə birgə düşünməsi tədrisin əsas ideyalarından birinə çevrilməlidir.

AÇAR SÖZLƏR

ədəbiyyatın tədrisi, təbiət mövzusu, varlıq harmoniyası, vətəndaşlıq lirikası

MƏQALƏ TARİXÇƏSİ

Göndərilib: 18.06.2025

Qəbul edilib: 29.09.2025

¹ Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu. Azərbaycan.
<https://orcid.org/0000-0001-9905-4348> | ramizqasimli44@gmail.com

Teaching the Theme of Nature in Fiction: Contemporary Problems and Approaches

Ramiz Gasimov¹

ABSTRACT

The article examines the current problems and main aspects of studying the theme of nature in the context of modern requirements in the process of teaching literature. The relevance of the topic is justified by the fact that although the theme of nature in the teaching of literature has a long development path, real ideas and observations in artistic facts have been explained in most cases under the influence of ideological direction. However, the events taking place in modern times show that the more necessary the teaching of literature is in terms of the formation of human personality, the more relevant and important the issue of teaching and instilling the attitude towards nature as an integral part of man and existence in general is. During the research, analysis, synthesis, comparison and other scientific-methodological approaches were used, and solid scientific results and conclusions were obtained. The article shows that global climate change, the consequences it causes and the calls for a joint fight against these problems, including the goals set by the COP29 international event held in Azerbaijan, necessitate the formation of new content and requirements in the teaching of literature. In this regard, the teaching of the theme of nature in fiction should be rebuilt in accordance with modern standards. In conclusion, it is emphasized that the attitude towards nature should not be limited to loving it, but that one's understanding of oneself as a part of nature, and considering the fate of nature together with the fate of man, should become one of the main ideas of education.

KEYWORDS

teaching literature, theme of nature, harmony of being, civic lyrics

ARTICLE HISTORY

Received: 18.06.2025

Accepted: 29.09.2025

¹ Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor, Nakhchivan Teachers Institute. Azerbaijan.
<https://orcid.org/0000-0001-9905-4348> | ramizqasimli44@gmail.com

Giriş

2024-cü ildə beynəlxalq ədalət və qlobal ekoloji tarazlığın qorunması istiqamətində keçirilən COP29 tədbirində əldə olunan qənaətlər təbiətə yeni baxış və münasibət formalaşdırma zərurətini gündəmə gətirmiş, bu da məqalənin mövzusunun aktuallığını və əhəmiyyətini şərtləndirən əsas amillərdən birinə çevrilmişdir. Dünyanın xılası naminə iqlim dəyişiklikləri və onun fəsadlarına qarşı birgə mübarizə bəşəriyyətin mühüm vəzifəsi olaraq müəyyənləşdirilmişdir ki, bu da tədqiqat mövzusunun müasir dövrün tələblərinə uyğun olaraq aktual və dəyərli edir. Mövzunun aktuallığı elmin və tədrisin qarşısında yeni vəzifələr müəyyənləşdirmiş, təbiət mövzusunun tədrisində fərqli yanaşmalar ortaya qoymağı mühüm məsələyə çevirmişdir. Məqalədə başlıca tədqiqat problemi məhz ədəbi düşüncə boyu təbiətə münasibət məsələsinin insan və həyat probleminin vahid tərkib hissəsi olaraq baxılmasıdır.

Metodlar

Araşdırma prosesində analiz və sintez, müqayisə və tutuşdurma, sinxron təhlil kimi tədqiqat metod və üsullarından istifadə edilmişdir. Mövzu çərçivəsində zəngin Azərbaycan ədəbiyyatı materialları təhlildən keçirilmiş, nəticələrin dəqiqliyini və düşüncə istiqamətinin məzmununu qiymətləndirmək məqsədilə müqayisələr aparılmışdır. Bəzi fikir, mülahizə, tezis və nəticələrin əsaslandırılması üçün müvafiq müddəalar sintez edilmişdir.

Məqalədə mövzunun tələblərinə uyğun olaraq tanınmış simaların müdrik fikirləri və məşhur əsərlər ayrı-ayrılıqda təhlil edilmiş, xüsusilə dini kitabların hökmləri və vacib elmi mülahizələr kontekstində ədəbi fikirlər müqayisə və sintez edilərək əhəmiyyətli və aktual elmi nəticələr əldə edilmişdir.

Nəticələr

Aparılan təhlillərə əsasən, məqalədə aşağıdakı nəticələr əldə edilmişdir:

– Bədii ədəbiyyatın başlıca mövzularından olan təbiət mövzusu həyat və yaşayış tərz-i kontekstində problematik aspektdə yer almış, bu kontekstdə bəzən tərənnüm və sevgi, bəzən isə təhlil və problem səviyyəsində mövcudluq məsələsi diqqət mərkəzinə gətirilmişdir;

– İstər Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatında, istərsə də yazılı ədəbiyyat nümunələrində N. Gəncəvi, İ. Nəsimi, M. Füzuli, S. Vurğun və digər sənətkarların ədəbi ənənələrini davam etdirən yaradıcı insanların əsərlərində təbiət insan həyatının və ümumən dünyanın varlığı kimi diqqətə çatdırılmış, onun sevgi və qayğı ilə qorunmasının zəruriliyi əxlaqi kodeks kimi əsaslandırılmışdır;

– Müxtəlif dini mətnlərdə, o cümlədən “Avesta”, “Bhagavad-Gita”, “Tövrat”, “İncil” və “Quran”da təbiətlə bağlı irəli sürülən hökmlər insanın dünya və təbiət üzərində “gözetçi” rolunda olması, daim onun qayğısına qalması və öz həyatını şəfəlandırması fonunda təsbit edilmişdir;

– Bütün bu ədəbi və əxlaqi baxışlar göstərir ki, müasir dövrdə ədəbiyyat tədrisində təbiət mövzusunun öyrədilməsi yalnız səthi, primitiv sevgi və tərənnüm aspektində deyil, daha problematik təhlilə əsaslanan yanaşma ilə aparılmalıdır.

Son illərdə keçirilən tədbirlər, xüsusilə də Azərbaycanda təşkil olunan beynəlxalq COP29 konfransı təbiətə qayğıkeş və qoruyucu münasibətin əxlaqi kodeks kimi formalaşdırılmasının həm vətəndaşlıq, həm də insani borc kimi qəbul edilməsinin vacibliyini göstərmişdir. Bu yanaşma ədəbiyyatın tədrisində təbiət mövzusunun vətəndaşlıq və insanlıq vəzifəsi kimi öyrədilməsi və mənimsədilməsini zəruri edən əsas amillərdən birinə çevrilmişdir.

Müzakirə

Məlumdur ki, təbiət və ona münasibət hər dövrdə bədii ədəbiyyatın aparıcı mövzularından və mühüm problemlərindən biri olmuşdur. İstər şifahi xalq ədəbiyyatında, istərsə də yazılı ədəbiyyatın klassik və müasir mərhələlərində təbiət mövzusu sənətkarın humanist dünyagörüşünü və insan problematikasını əhatəli şəkildə ifadə etmək baxımından xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Təbiətə münasibət, insan probleminin ayrılmaz tərkib hissəsi olmaqla yanaşı, qəhrəmanın humanizmi və əxlaqi keyfiyyətlərini ifadə edən mənəvi əsaslardan biri kimi ön plana çıxır.

Bu baxımdan, ədəbiyyatın tədrisi zamanı təbiət və ona münasibət məsələsinin diqqət mərkəzində saxlanması metodiki baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Xüsusilə son dövrlərdə baş verən hadisələr və təbiətə yönəlik yeni yanaşmalar kontekstində bu mövzunun tədrisi məsələsi daha da aktuallaşmışdır. Belə ki, ədəbiyyatın tədrisi prosesində təbiətə münasibət yalnız insanın və ya bədii qəhrəmanın əxlaqi, humanist və mənəvi keyfiyyətləri kontekstində deyil, bütövlükdə insanın və insanlığın taleyi baxımından da dəyərləndirilməlidir.

Son illərdə müşahidə olunan ekoloji problemlər – təbiətin çirklənməsi, iqlim dəyişiklikləri, təbii fəlakətlər və müxtəlif kataklizmlər təbiətə bəşəriyyətin taleyi və xilasını ilə birbaşa bağlı bir varlıq kimi yanaşmağı zəruri edir. Bu hadisələr göstərir ki, təbiət təkcə yaşıllıq, gözəllik və istirahət məkanı deyil, eyni zamanda insanlıq üçün həyatın, gələcəyin və xoşbəxtliyin başlıca mənbəyidir.

Beləliklə, müasir dövrün bədii ədəbiyyatında təbiətə münasibət mövzusu ekoloji böhran və qlobal təhlükələr fonunda təqdim olunmalı, tədris prosesində pedaqoji və ideoloji məsuliyyət ön plana çəkilməlidir.

Bədii ədəbiyyatda təbiət:

1. İnsan həyatının və onun maddi mövcudluğunun başlıca mənbəyidir.
2. Gözəllik və mənəvi rahatlıq məkanıdır.

Təsədüfi deyil ki, təkcə ədəbiyyatda deyil, ümumən fəlsəfə və digər elmlərdə də təbiət insan həyatının başlıca şərti və mənbəyi kimi təsdiqini tapmışdır. Bütün bunların fonunda

tam qətiyyətlə demək olar ki, bədii ədəbiyyatın ideya-estetik konsepsiyasında təbiət insan və cəmiyyət üçün, ümumən həyat üçün taleyüklü bir məsələdir. Bol-bərəkətli təbiət həyatın qaynağı, yaşamaq, xoşbəxtlik rəmzi, qasırğa, fırtına, tufan, quraqlıq və s. isə ölüm, bədbəxtlik və fəlakət nişanəsidir. Məhz bu yanaşmanın nəticəsidir ki, bədii ədəbiyyatda, xüsusilə mif və əfsanələrdə təbiət həyatın mənbəyi, başlanğıcı kimi təsvir edilir. Buna görə də ədəbiyyatın tədrisi zamanı mənimsəmə ideyasını, təlqinetmə tezisini təbiəti canlı varlıq kimi hiss etmək, ona qarşı məsuliyyət duymaq düşüncəsi formalaşdırmaq vacibdir. Çünki məhz təbiətin yaranmasından sonra insanın var olması ona təbiətin ayrılmaz bir parçası statusunu qazandırmışdır.

Miflərdə təbiətin insan həyatının mənşəyi kimi qəbul edildiyi inanc öz əksini tapır. Türk miflərində Göy Ata və Yer Ana inancı bunun ən inandırıcı nümunələrindəndir. Əfsanələrdə insanların dağa, daşa, qayaya, quşa və s. çevrilməsi inancı, görünür ki, təbiətə dönüşün, metafizik olaraq öz əslinə qayıdışın təzahürüdür. Əfsanə, nağıl və dastanlarda qəhrəmanın təbiətə təsiri və onu idarə etməsi insanın fəvqəl gücünün deyil, təbiətlə birliyinin ifadəsi kimi dəyərləndirilməlidir. Qəhrəmanın sevincli və xoşbəxt anlarında təbiətin günəşli, parlaq təsviri, kədərli anlarında isə qaranlıq və hüznü təsviri, məhz mənəvi-ruhi baxımdan təbiət-insan birliyinin bədii-fəlsəfi göstəricisi kimi qiymətləndirilməlidir.

Əlbəttə, ədəbiyyatda təbiət mövzusunun tədrisi zamanı diqqəti bu məsələyə də yönəltmək vacibdir ki, insan təbiətdən yaranan yeganə şüurlu varlıqdır. Bu özünəməxsusluq isə onun üslunluk və hakimlik iddiasına səbəb olmamalıdır.

Təbiətə hakim olmaq, onu şəxsi maraq və mənafeələrə tabe etdirərək istismar etmək sonda təbiətin etirazına və həyatın tükənməsinə gətirib çıxara bilər. Təsədüfi deyil ki, əvvəlki fəlsəfi və ədəbi düşüncədə təbiət insanın mənəvi məsuliyyətinin, əxlaqi humanizminin önəmli tərkib hissəsi kimi dəyərləndirilmişdir. Təbiətə sevgi insanın əxlaqi-mənəvi səviyyəsinin göstəricisi sayılmış, onu qorumaq isə insani vəzifəsi kimi müəyyənləşdirilmişdir. Məhz bu səbəbdən, klassik ədəbiyyatın tədrisi zamanı təbiət mövzusunə yanaşarkən məsələyə fəlsəfi baxış bucağından və etibarlı mənbələr əsasında izah vermək, mövzunu düzgün və dərin məzmunla təqdim etmək daha məqsədəuyğundur.

Biz Məhsəti Gəncəvinin, Xaqani Şirvaninin, Nizami Gəncəvinin, Arif Ərdəbilin, İmadəddin Nəsiminin, Məhəmməd Füzulinin və digər klassik sənətkarların əsərlərində təbiət təsvirlərini, qəhrəman-təbiət vəhdətini, hətta insanın hal-hərəkəti, əhvalı ilə təbiət hadisələri arasında əlaqənin nümunələrini görürük. Klassik irsin düzgün dəyərləndirilməsi üçün həmin dövrün əxlaqi-mənəvi və fəlsəfi düşüncəsinə uyğun izah və təhlil aparmaq daha məqsədəuyğun hesab edilə bilər.

O dövrdə ədəbiyyatda dini inanc, fəlsəfə və əxlaqın ön planda olduğunu nəzərə alaraq, dini kitablarda təbiətlə bağlı verilən hökmlərə də nəzər salmaq və onları müqayisəli şəkildə təhlil etmək, fikrimizcə, daha obyektiv nəticə verə bilər. Təsədüfi deyil ki, dini kitablarda təbiətlə bağlı mühüm hökmlər verilmiş, təbiətə humanist münasibət, qayğı və məsuliyyət

insanın ali vəzifəsi, mənəvi keyfiyyəti, hətta axirət həyatı ilə əlaqələndirilmişdir. “Quran təbiət varlıqları və hadisələrini xüsusilə Allaha inanc baxımından dəyərləndirmişdir. ...Quranın təbiət hadisələri qarşısında insandan tələb etdiyi təməl vəzifə hər şeydən əvvəl bunlara qarşı həssas və diqqətli olmasıdır” (Kazancı, 2005).

Buna görə də dini fəlsəfə və şəxsi inancın ön planda olduğu Orta əsrlər dövrünün klassik ədəbiyyatında təbiət mövzusunun, o cümlədən panteizm kimi dəyərləndirilən fikir istiqamətlərini bu baxımdan təhlil etmək daha məqsədəuyğundur. Orta əsrlərdə formalaşan təbiətə dair ideya və cərəyanları İslam və digər dini fəlsəfələrin prinsipləri, mahiyyəti və dünyagörüşü kontekstində izah etmək, həmçinin bu istiqamətdə müqayisəli təhlil aparmaq konseptual baxımdan elmi cəhətdən əsaslandırılmış yanaşma kimi qəbul edilə bilər.

Ədəbiyyatda Şeyx Nizami adı ilə tanınan Nizami Gəncəvinin əsərlərində təbiətlə bağlı aşağıdakı misralar yer almışdır:

*Bir yerdə göyərti bitməsə əgər,
Orda canlı məxluq necə ömr edər?*
(Nizami, 2004)

və yaxud:

*Torpağa mərhəmət xeyirdir, inan,
Lütf etsən gül verər, zülm etsən tikan*
(Nizami, 2004).

Orta və ali məktəb dərslərlərində Nizami Gəncəvinin yaradıcılığında insan və təbiət münasibətlərinin mühüm yer tutduğu konkret nümunələrlə aydın şəkildə göstərilir. Böyük şairin əsərlərində təbiət ilkin yaradılışın rəmzi kimi təqdim olunur. Bu yanaşma, şübhəsiz ki, Nizaminin şəxsiyyətində və dünyagörüşündə fəlsəfi və dini baxışların mühüm yer tutması ilə bağlıdır.

Nizami Gəncəvi təbiətin yaranış mənşəyini fəlsəfi və dini kontekstdə dəyərləndirməyə üstünlük vermiş, təbiəti qorumağı və onu mühafizə etməyi insanın ali vəzifəsi və mənəvi məsuliyyəti kimi dəyərləndirmişdir. Bu mövqe həm elmi, həm də dini mənbələrdə öz təsdiqini tapmışdır; belə ki, dini mətnlərdə də insanın təbiətə qarşı məsuliyyəti konkret ayələrlə ifadə olunmuşdur. Professor X. Əlimirzəyev bu barədə yazır: “Nizami fəlsəfi təliminə görə, insan təkcə cəmiyyətə, öz həmcinslərinə deyil, həm də təbiətə, canlılar aləminə münasibətdə humanist qanunlara, yüksək əxlaqi dəyərlərə əsaslanmalıdır. Çünki insan da təbiətin ayrılmaz bir hissəsidir” (Əlimirzəyev, 2001).

Böyük intibah şairi İmadəddin Nəsiminin yaradıcılığında olduğu kimi, insan dünyanın və ümumilikdə yaradılışın hikməti kimi təqdim edilir, təbiət isə insanla bircə mövcud olan varlıq kimi dəyərləndirilir. Nəsimi poeziyasında dünya və təbiət yalnız fiziki məkan deyil,

həm də insanın varlığını və mənəvi həyatını təmin edən, yaşamağa səbəb olan bir yaradılış forması kimi təqdim olunur.

*Dəryayi-mühit cüşə gəldi,
Kövn ilə məkan xüruşə gəldi.*

*Sirri-əzəl oldu aşikara,
Arif necə eyləsin müdara?*

*...Hər nə yerdə, göydə var, adəmdə var,
Hər nə ayda, ildə var, adəmdə var*
(Nəsimi, 2004).

Nəsimi insanı elmi-fəlsəfi baxımdan təbiət və bütün varlıqlarla ortaq mənşəyə malik bir varlıq kimi görür, təbiətin qorunmasını isə insanın taleyi və həyat sirri ilə əlaqələndirir. Eləcə də:

*Bənövşəm, sünbülüm, vərdim, rəyahim, zanbağım, laləm,
Əbirim, ənbərim, udum, gülüm, qönçəm, gülüstanım*
(Nəsimi, 2004).

– deyə vəsf etdiyi sevgilisini təbiət ünsürləri ilə adlandıraraq təbiət-insan vəhdətini irəli sürmüşdür. Bu təsvir insanla təbiətin tale birliyini əks etdirir. Buna görə də tədris prosesində öyrənənlərin şəxsiyyətinə təbiətin qorunması və mühafizəsini yalnız bir borc və vəzifə olaraq deyil, daha çox insanın taleyi, müqəddəratı və xoşbəxtliyi ilə bağlı məsələ kimi dəyərləndirərək mənimsətmək doğru olar. Nəsiminin “kamil insan” anlayışına görə, insan öz vücudunun bütövlüyündə həm də təbiəti, onun varlıqlarını görür, onun qayğısına qalır və məsuliyyətini daşıyır. Doğrudur, Nəsimi poeziyasında bu fikirlər poetik şüarlar və əxlaqi hökmlər şəklində səslənmişdir. Lakin Nizami yaradıcılığında bu münasibət və fikirlər poetik ifadələrlə yanaşı, elmi cəhətdən də əsaslandırılaraq təqdim olunmuşdur.

Böyük Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzulinin yaradıcılığında təbiət mövzusu xüsusi yer tutur. Onun müxtəlif əsərlərində təbiətlə bağlı dərin fəlsəfi düşüncələrə rast gəlinir. “Meyvələrin söhbəti” əsəri bilavasitə bu mövzuya həsr edilmişdir. Füzuli “Səhhət və Mərz” əsərində isə təbiəti insanın həyat qaynağı kimi təqdim edir. Filosof şair sanki bu əsərdə insan varlığının təbiətlə üzvi bağlılığının elmi-fəlsəfi düsturunu təqdim etməyə çalışır. Füzulinin təbirincə, insan təbiətlə birlikdə mövcud olan, onu qorumaq və müdafiə etmək məsuliyyətini daşıyan varlıqdır. Onun “Usandırdı” qəzəlində təbiət və insan hal-əhvalının müqayisəsi aparılır, təbiət insanın və ümumən bütün canlıların cövhəri kimi təqdim olunur. Başqa sözlə, təbiətdən yaranan və onun xüsusiyyətlərini daşıyan insanın varlığında təbiətlə eyniyyətin

təzahür etməsi fikri vurğulanır. Bu baxımdan, Füzuli yaradıcılığındakı panteizm, insanı təbiətin ayrılmaz hissəsi kimi görmə və dərk etmə fəlsəfəsini aşılayır.

Müasir Azərbaycan poeziyasında da təbiət mövzusu xüsusi yer tutur. Xalq şairi Səməd Vurğunun yaradıcılığı təbiətə sevgi lirikası ilə səciyyələnməklə həm də yeni məktəbin əsasını yaratmışdır. Təbiətə bağlılığın möhtəşəm imzası kimi tanınan “Vurğun” imzalı Səməd Vurğunun yaradıcılığını tədris edərkən onun təbiətə olan bağlılığını insan taleyi ilə təbiətin vəhdəti kontekstində izah etmək faydalı olar. Yəni S. Vurğunun yaradıcılığında təbiət gözəlliklərinin tərənnümü yalnız estetik zövq və heyranlıq ifadəsi deyil, həm də təbiəti qorumaq borcunun vətənə xidmət aspektində qiymətləndirilməsi və vacibliyinin təsbitidir.

S. Vurğunun yaradıcılığında təbiətə sevgi lirikası eyni zamanda ciddi məzmun və forma baxımından yüksək keyfiyyət qazanan vətəndaşlıq lirikasının təzahürüdür. Şairin “Təbiət ilhama çağırır məni” misrası sadəcə təbiəti öymək və sevgi ifadəsi olmaqla məhdudlaşmır, onu insan həyatının təməli və zərurəti kimi qiymətləndirir. Şairin yaradıcılığında ana təbiətə sevgi və qayğı nümunəsi vətəndaşlıq keyfiyyəti, insan borcu və məsuliyyəti səviyyəsinə yüksəlir. Bu mənada, fikrimizcə, Səməd Vurğunun ədəbi ənənəsini, eləcə də onun məktəbinə mənsub olan və yaradıcılığında təbiət lirikasına geniş yer ayıran şairlərin əsərlərini vətəndaşlıq lirikasının nümunələri kimi səciyyələndirmək, tədris prosesində isə bunu vətənə və bəşəriyyətə xidmət nümunəsi kimi təqdim etmək daha məqsədəuyğundur. Çünki Ə. Cavad, C. Cabbarlı, S. Mənsur, M. Müşfiq və başqalarının yaradıcılığı ilə inkişaf edən, S. Vurğun yaradıcılığı ilə zirvəyə çatan müasir Azərbaycan ədəbiyyatının başlıca məqsəd və vəzifəsi vətəndaş – insan, vətəndaş – şəxsiyyət yetişdirməkdən ibarət olmuşdur. Bu ənənələr bu günə qədər davam edərək milli və ümumbəşəri dəyərlərin vəhdətində birləşərək daha geniş məzmun qazanmış və ədəbiyyatımızın vacib aspekti kimi müəyyənlanmışdır.

Şəxsiyyətin islam modeli dini hökmlərə əsaslanan əxlaq prinsiplərinə söykənir. Buna görə də insan, ilahi hökmlərdən irəli gələrək dünyaya və təbiətə münasibətdə özünə məsuliyyət vəzifəsi müəyyənləşdirir. “Qurani-Kərim”in “Ənam” surəsində buyrulur: “Hər biri məhsul verdiyində hər birindən yeyin. Bəcərmə günü də haqqını verin” (Ayətlər, 2019). Məhəmməd peyğəmbər buyurmuşdur: “Qiyamət qopsa belə və birinizin əlində bir fidan olarsa, qiyamət qopmadan onu əkə bilərsə, dərhal əksin!” (Özdemir, 2006). Quranda həmçinin belə buyrulur: “Nəhayət, o gün (dünyada yararlandığınız) nemətlərdən, əlbəttə və əlbəttə, hesaba çəkiləcəksiniz” (Özdemir, 2006). Bu ayə “adamin eqosunun önünə keçən və ölçülü davranmağa vadar edən bir ayədir. ...Yəni kainatın Allah tərəfindən qoyulmuş bir nizamı vardır və bu nizam öz hərəkətinə görə davam etməkdədir” (Hacımuftüoğlu, 2016).

Əslində, bunu da diqqətə çatdırmaq lazımdır ki, şəxsiyyətdə təbiətə qarşı münasibətin məsuliyyət ölçüsü təkcə islama görə deyil, bütün dinlərdə müəyyənlanmış məsələdir. Belə ki, “İncil”də təbiətə münasibətlə bağlı belə deyilmişdir: “Rəbb Tanrı Ədən bağçasına baxması, onu bəcərməsi üçün Adəmi oraya qoydu” (Ocak, 2021). Eləcə də “Yer üzünü doldurun və nəzarətinizə alın!” hökmü də həmin surənin başlıca ayələrindən olaraq

əvvəlki fikri qüvvətləndirir, insanın təbiətə hakimliyini ona qayğı, mühafizəçi və nəzarətçi olaraq mənalandırır. Müqəddəs Kitabda ağacları qorumaqla Rəbbini qorumaq arasında bağlılıq qurulmaqda, hətta müharibə vəziyyətində belə ağaclara zərər verilməməsi tələb edilmişdir. Belə ki: “Əncir ağacını qoruyan/budayan meyvəsini yeyər, sahibini qoruyan (xidmət edən) də fəxarət qazanır” (Ocak, 2021).

“İncil”in digər ayələrinə isə belə deyilir: “Bir şəhərlə savaşırkən, şəhəri ələ keçirmək üçün mühasirə uzun sürərsə, ağaclarına balta vurub məhv etməyəcəksiniz. Ağacların ürünlərini yeyə bilərsiniz, amma onları kəsməyəcəksiniz” (Ocak, 2021). “İçində yaşadığınız ölkəni kirlətməyəcəksiniz. Qan tökmək ölkəni kirlədir. ...İçində oturduğunuz, mənim də içində yaşadığım ölkəni kirlətməyəcəksiniz” (Ocak, 2021).

Nəticə

Təqdim olunan faktlar, göstərilən nümunələr və aparılan təhlillər əsasında aydın olur ki, həm bədii, həm də dini ədəbiyyatda insanın yer üzünə onu becərən, qoruyan və mühafizə edən bir “bağban” kimi göndərildiyi fikri xüsusi vurğulanır. Bu baxımdan, təbiəti qorumaq və ona qayğı göstərmək insanın əzəli vəzifəsi və mənəvi cavabdehliyi. Dini kitablara görə isə yer üzü – təbiət insana onu Yaradanın bir əmanətidir! Bir çox tədqiqatlarda da qeyd edildiyi kimi, digər səmavi olmayan dinlərdə də təbiətə mühafizəçilik və baxıcılıq insanın ali vəzifəsi, xoşbəxtlik mənbəyi kimi baxılmışdır (Ocak, 2021).

Bədii ədəbiyyatın əsas mövzularından biri olan təbiət motivi tarix boyunca həyat və yaşam kontekstində həm tərənnüm, həm də problematik məzmun daşıyan bir mövzu kimi diqqət mərkəzində olmuşdur. Bu kontekstdə təbiətə bəzən sevgi və qayğı ilə yanaşılmış, bəzən isə müxtəlif təhlillərlə onun qorunması məsələsi problem səviyyəsində qabardılmışdır.

İstər Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatında, istərsə də yazılı ədəbiyyatın nümayəndələri – Nizami Gəncəvi, İmadəddin Nəsimi, Məhəmməd Füzuli, Səməd Vurğun və onların ədəbi ənənələrini davam etdirən digər sənətkarların yaradıcılığında təbiət insan həyatının və ümumi varlıq aləminin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi təqdim edilmişdir. Bu əsərlərdə təbiətin sevgi və qayğı ilə qorunması zəruri bir humanist-əxlaqi kodeks kimi əsaslandırılmışdır.

Eyni yanaşma dini mətnlərdə də öz əksini tapır. “Avesta”, “Bhagavad-Gita”, “Tövrat”, “İncil” və “Quran” kimi müqəddəs kitabların məzmununda təbiətə münasibət insanın üzərinə qoyulan məsuliyyət kimi təqdim olunur. Bu mətnlərdə insan dünyanın və təbiətin “gözetçisi” olaraq təsvir edilir, onun qorunması və qayğısına qalması insanın həm mənəvi borcu, həm də yaşama haqqının təməli kimi göstərilir.

Qeyd edilən ədəbi və dini yanaşmalar bir daha sübut edir ki, müasir dövrdə ədəbiyyatda təbiət mövzusunun öyrədilməsi sadəcə tərənnüm və romantik yanaşma ilə məhdudlaşdırılmamalı, əksinə, təbiətə qayğının insan və dünyanın varlığının əsas dayacağı kimi tədris olunması zəruridir.

Bu ideya son dövrlərdəki beynəlxalq təşəbbüslər, xüsusilə də Azərbaycanda keçirilən COP29 beynəlxalq tədbiri kontekstində daha da aktuallaşır. Bu tədbir təbiətə qayğının və onun qorunmasının sadəcə əxlaqi məsələ deyil, vətəndaşlıq və insani borc kimi qəbul edilməsinin vacibliyini ön plana çıxarır. Bu baxımdan, ədəbiyyatın tədrisi prosesində təbiət mövzusu da vətəndaşlıq və insanlıq vəzifəsi kimi təqdim edilməli, bu məsələ şagird və tələbələrə dərin mənəvi və fəlsəfi kontekstdə aşılmalıdır.

Ədəbiyyat

1. Dirili, Y. (2013, 6 iyul). *Nizaminin ekoloji dünyagörüşü*.
2. Əlimirzəyev, X. (2001). *Nizami yaradıcılığında insan konsepsiyası*. “Gənclik”.
3. Əliyev, K. (2019, 22 oktyabr). *Nəsimi yaradıcılığı: insan, təbiət və kainat*.
https://azertag.az/xeber/nesimi_yaradiciligi_insan_tebiet_ve_kainat
4. Füzuli, M. (2005). *Əsərləri*. Altı cildə, II c. “Şərq-Qərb”.
5. Gəncəvi, N. (2004). *İqbalnamə*. “Lider”.
6. Gəncəvi, N. (2004). *Leyli və Məcnun*. “Lider”.
7. Hacıyev, A. (2024, 7 may). *Təbiət gözəllikləri Füzuli poeziyasının qaynağı kimi*.
<https://arti.edu.az/wp-content/uploads/2024/05/Təbiət-gözəllikləri-Füzuli-poeziyasının-qaynağı-kimi-1.pdf>
8. Nəsimi, İ. (2004). *Seçilmiş əsərləri*. İki cildə, II c. “Şərq-Qərb”.
<https://diriliqurbanimeclisi.wordpress.com/2013/07/06/nizaminin-ekoloji-dunya-gorusu/>
9. Hacımuftüoğlu, E. (2016). *Kur'an'a Göre İnsan-Çevre İlişkisi*.
<https://i-sem.info/PastConferences/ISEM2016/ISEM2016/papers/6-ISEM2016ID77.pdf>
10. Ocak, H., & Çelikten, D. (2021, 9 yanvar). *Dinlerde Çevre Tasavvuru ve Çevre Sorunlarının Önlenmesinde Dinlerin Rolü*.
<file:///C:/Users/User/Downloads/76-208-2-PB.pdf>
11. Özdemir, İ. (2006). *Kuran ve çevre*.
https://isamveri.org/pdfdrg/D02917/2006_I_2/2006_I_2_OZDEMIRI.pdf
12. Kazancı, A. Ş. (2005, 1 sentyabr). *Kur'an'ın âyetleri tabiatın âyetleri: iman konusu etrafında bir bilgi-duygu sarmalı*.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/184369>
13. *Kurani Kerimde tabiatla ilgili ayetler* (2019, 17 may).
<https://www.fikriyat.com/galeri/islam/kuran-i-kerimde-bitkiyle-ilgili-mucizevi-ayetler>